

Ramon Llull, «christianus arabicus», a Tunis

Al *Romanç d'Evast i Blaquerna* (1276-1283), una novel·la escrita poc després de la famosa il·luminació de Randa, Ramon Llull (1232-1316) posa en boca d'un monjo del monestir del qual Blaquerna és abat, les paraules següents:

Ave Maria, saluts t'aport dels sarraïns, jueus, grecs, mogols, tartres, búlgars, hongres d'Hungaria la menor, comans, nestorins, rossos, guinovins! Tots aquests e molts d'altres infeels te saluden per mi, qui son llur procurador. [...] Aquests infeels per qui jo et salut han ignorància de la tua salut e de l'honorament que Déus t'ha donat. Hòmens són; semblant natura e figura han del teu Fill, que tu tant ames e per qui tant ets amada e honrada. En foc perdurable van per ignorància; la glòria perdurable de ton Fill perden car no és qui els preïc ni qui els demostre veritat de la santa fe catòlica.¹

Llull, que és un escriptor de raça i de talent, se serveix molt sovint de la ficció per formular i propagar els seus ideals programàtics. El monjo que s'adreça a Maria per confiar-li el destí i la sort dels «infeels» és una de les tantes contrafigures de Llull que trobem a les seves obres. En aquest cas, el personatge s'erigeix en «procurador» dels que no coneixen el Crist, en advocat de tots aquells a qui no ha estat predicada la «veritat de la santa fe catòlica». Llull diagnostica el problema —els no-cristians es dirigeixen al «foc perdurable»— però també estableix el que ell considera que n'és la principal causa: la ignorància. Els infidels també estan fets a imatge i semblança del Déu trinitari i encarnat postulat pel cristianisme, però les seves ànimes es perden perquè ningú no s'esforça prou a mostrar-los i «demostrar-los» adequadament que la veritat completa i salvadora prové de la revelació cristiana.

En una obra escrita uns anys més tard, a París, la *Disputatio fidelis et infidelis* (1287-1289) Llull ja s'autoproclama ell mateix «procurador dels infidels». El llibre el dedica als mestres universitaris de la capital francesa, a qui comina a exercir decididament el paper que els pertoca: il·luminar intel·lectualment aquells que no coneixen la veritat. La caritat cristiana els obliga. Tot i així, Llull no es limita, és clar, a diagnosticar el problema, identificar-ne les causes i exigir als poderosos i als intel·lectuals compromís per resoldre'l, sinó que també vol aportar solucions. Al seu parer, la solució

¹ Ramon Llull, *Romanç d'Evast e Blaquerna*, ed. Albert Soler i Joan Santanach, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, VIII), 2009, p. 280-281.

passa, entre d'altres coses, per convertir-se en un «christianus arabicus», una denominació que apareix en un altre llibre de polèmica interreligiosa, la *Disputatio Raimundi christiani et Homeri saraceni* (1308), que teòricament reproduïx la disputa real que Llull va mantenir un any abans amb un savi musulmà a Bugia (una ciutat de l'actual Algèria). El cristià que protagonitza el diàleg, ara ja una diàfana projecció autobiogràfica de l'escriptor, és presentat com «quidam homo christianus arabicus, cuius nomen erat Raimundus, qui diu laboravit, ut infideles uenirent ad sanctam fidem catholicam» [un home, cristià aràbic, el nom del qual era Ramon, que havia treballat durant molt de temps per tal que els infidels es convertissin a la santa fe catòlica]. Per què Ramon es considera un «christianus arabicus»? I quines repercussions efectives implica aquesta autoproclamació en la seva relació amb els infidels, especialment amb els musulmans de Tunis?

Per respondre aquestes preguntes cal començar pel començament. No es tracta ni molt menys de fer una repàs exhaustiu ni de la biografia de Llull ni de les complexes relacions que a la baixa edat mitjana mantenien els regnes cristians de la riba nord de la Mediterrània amb els estats musulmans de la riba sud, però sí que traçarem breument l'itinerari personal que va dur un cortesà mallorquí de la segona meitat del segle XIII a esdevenir un ferm defensor d'establir amb els no-cristians, especialment amb els musulmans i amb els jueus, un diàleg honest basat en arguments racionals, i a fer tres estades al nord d'Àfrica, dues de les quals a Tunis (1293 i 1314-1315). Tenim la gran sort que Llull va explicar un bon tros d'aquest itinerari a la *Vida de mestre Ramon*, un text que dictà el 1311 a la Cartoixa de Vauvert, prop de París, cinc anys abans de morir. També tenim la fortuna que, vint anys després de la seva desaparició, un dels seus deixebles més insignes, Tomàs Le Myésier, metge vinculat a la casa reial francesa i membre de la Sorbona, va dissenyar-ne una versió abreujada i il·lustrada per encapçalar el *Breviculum*, una breu antologia de textos lul·lians que avui dia es conserva a la Badische Landesbibliothek de Karlsruhe. Gràcies a aquests documents podem resseguir la trajectòria de Llull i, sobretot, podem conèixer de primera mà quins propòsits el guiaven i quina imatge d'ell mateix volia transmetre als seus contemporanis i llegar a la posteritat. Les informacions que ens proporcionen, però, les hem de confrontar i complementar amb les que ofereixen altres fonts documentals i certes anotacions que Llull va incloure en moltes de les seves obres, com ara els colofons, en què es consigna el lloc i la data d'escriptura del text.

Com és ben sabut, la *Vida de mestre Ramon* s'obre amb la narració de la profunda transformació espiritual que Llull va experimentar quan vorejava la trentena (1262-1263). Es va tractar d'una conversió en tota regla que va capgirar la seva vida com un mitjà i el va portar a dedicar-se plenament al servei de Déu. El relat de la *Vida* situa ja després d'aquesta experiència iniciàtica la formulació del programa que ocuparà a partir de llavors l'existència de Ramon: l'expansió universal de la fe cristiana mitjançant una acció apostòlica adequada i eficaç. Des de l'inici l'adequació i l'eficàcia de la missió constitueixen en bona part un problema de llenguatge: Llull s'adona ràpidament que per convèncer els seus interlocutors és essencial conèixer la seva llengua, la seva cultura i les seves creences. D'altra banda, s'imposa l'objectiu d'escriure «el millor llibre del món contra els errors dels infidels», una empresa que prové de la intuïció que calia trobar una nova manera d'abordar el problema del diàleg amb els no-cristians i de l'exigència de convertir-los.

Llull no és, evidentment, el primer que en aquella època es planteja aquest tipus de qüestions. Al llarg del segle XIII el papat promou les missions directes a països musulmans i qui les preparen i les executen són principalment els ordes mendicants. Són prou coneguts els intents inicials de Francesc d'Assís (1182-1226) i dels seus primers companys de predicar en terres dels sarraïns. Després d'un parell de viatges fallits, el sant italià va aconseguir entrevistar-se el 1219 amb el soldà d'Egipte, Al-Màlik al-Kàmil, i va visitar Palestina. D'altra banda, els dominics, vinculats des de la seva fundació a la predicació i a la salvaguarda de l'ortodòxia, també van dedicar molts esforços a la causa de la conversió dels no-cristians. Llull sempre va mantenir moltes més afinitats i més bones relacions amb els franciscans que no pas amb els frares predicadors, però les experiències, l'exemple i potser també els fracassos dels darrers van tenir una forta influència en l'orientació dels projectes lul·lians i del mètode de disputa que va concebre. En primer lloc, caldria citar la transcendental figura de Ramon de Penyafort (1185-1275), que fou el tercer general dels dominics i una de les personalitats més destacades de l'orde. Fou confessor del papa Gregori IX i conseller de Jaume I. El seu lideratge va contribuir enormement a impulsar les activitats missioneres als territoris de la Corona d'Aragó. Sembla que sota la seva autoritat va funcionar ja als anys cinquanta, abans per tant de la conversió de Ramon Llull, un *studium arabicum* a Mallorca. Més o menys a la mateixa època, també van estar actives institucions semblants a Múrcia i a Tunis, precisament. Els dominics, per tant, sobretot gràcies a la seva experiència amb la conversió dels càtars, ja havien comprès que per reeixir en la comesa era necessari estudiar a fons la llengua, la

cultura i la religió d'aquells que es volia convertir. Ramon de Penyafort també va influir en els estudis i la carrera d'un altre personatge destacat de l'apologètica dominica, Ramon Martí (1230-1284), autor de diverses obres importants «contra els errors dels infidels», com l'*Explanatio symboli apostolorum* (1256-1257) i el *Pugio fidei* ('Punyalet de la fe', 1278).

Segons el testimoni de la *Vida*, Ramon de Penyafort també va orientar de manera clau la formació de Llull. Després de la conversió, Ramon va peregrinar a Santa Maria de Rocamadour i a Sant Jaume de Compostel·la. Quan va haver completat aquest primer viatge de caràcter penitencial, «es preparà a emprendre camí cap a París, a fe d'aprendre-hi gramàtica i qualque altra ciència apropiada al seu propòsit». Tot i així, els seus parents i amics, especialment «frare Ramon de l'Orde dels Predicadors [...], amb les seves persuasions i consells, l'en dissuadiren i el feren tornar a la seva ciutat de Mallorca» (*Vida de mestre Ramon*, II, § 10). La trobada o els contactes entre els dos personatges es van produir probablement a Barcelona pels volts del 1264. S'ha discutit força les raons per les quals Ramon de Penyafort va recomanar a Llull que s'oblidés d'anar a París, molt poc després que se celebrés la famosa disputa de Barcelona (1263) entre el dominic convers Pau Cristià i el rabí jueu Mošé ben Naḥman, i just en el moment en què Tomàs d'Aquino, també a petició de Ramon de Penyafort, estava acabant d'escriure la *Summa contra gentes*. Sovint s'ha dit que Llull era un home ja massa gran per seguir els estudis universitaris, però també és molt probable que en el consell influís poderosament el tipus de missió que Ramon volia acomplir i les necessitats formatives que implicava. Tot i que la *Vida* no menciona en cap cas l'existència d'un *studium arabicum* dominic a Mallorca quan Llull va iniciar la seva etapa de formació, Ramon de Penyafort devia ser conscient que l'illa oferia moltes més possibilitats d'aprenentatge de l'àrab i, sobretot, de contactes directes amb musulmans que no pas París, per molt que la seva universitat i la seva potentíssima facultat de teologia convertissin la ciutat en un dels principals centres religiosos i intel·lectuals de la cristiandat.

La tercera miniatura del *Breviculum* (Imatge 1) il·lustra un dels aspectes essencials dels nou anys de formació que Llull emprengué a Mallorca. A banda d'estudiar gramàtica, la *Vida* informa que gràcies a la compra d'un esclau sarraí, Ramon «va aprendre la llengua aràbiga» (II, § 11). El *Breviculum* mostra, però, un dels episodis més truculents de la *Vida*, ocorregut segons el relat al terme d'aquest període formatiu. Després d'una dura discussió, en què Llull acusa l'esclau de blasfemar el Crist i el sarraí, per la seva banda, es lamenta d'haver ensenyat àrab a Ramon perquè no reconeix el

testimoni de Mahoma, l'enfrontament acaba en baralla i en un intent d'assassinat per part de l'esclau, que és tancat a la presó, on poc després es suïcida.

Imatge 1: Tercera miniatura del *Breviculum* (manuscrit St. Peter perg. 92, Badische Landesbibliothek de Karlsruhe, f. 3v).

Aquest episodi demostra el zel missioner de Llull, la seva inexpugnable convicció a l'hora de defensar els dogmes cristians, i sobretot prefigura una de les qüestions clau de

la seva proposta apologètica: la necessitat de demostrar de forma positiva, mitjançant «raons necessàries», la «veritat de la fe catòlica» —en la segona vinyeta de la miniatura, mentre l'ataca amb l'espasa, l'esclau musulmà es queixa justament que Ramon vol impugnar «l'Alcorà i la llei vera de Mahoma» amb «raons necessàries».

La insistència de Llull en la necessitat d'aduir proves i demostracions de tipus positiu en la disputa amb els no-cristians, molt especialment amb els musulmans, ha estat molt sovint il·lustrada a través d'un famós *exemplum* que Llull fa servir amb petites variacions en diversos llocs de la seva obra. En el *Liber de fine* o *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa* (1305), l'exposició més completa de les propostes lul·lianes sobre com preparar i executar la croada, el relat se situa a Tunis:

A Tunis, hi havia un rei sarraí, anomenat Miramamolí. No fa gaire temps que un religiós li volgué provar, en llengua àrab, que la llei dels sarraïns era falsa, cosa que és fàcil de demostrar. Aleshores aquest rei li digué que provàs la fe dels cristians i llavors ell es faria cristià i faria batejar els habitants de la seva pàtria. Aquell religiós no era gaire instruït en filosofia ni teologia, i respongué que la fe cristiana no es podia provar, solament havia de ser creguda. El rei prengué aquestes paraules com un engany, i digué que ell no volia deixar una creença per una altra, però que de bon grat abandonaria una creença per la intel·ligència de la veritat. Per tant, si aquell religiós hagués aportat raons convincents de la nostra fe [...] el rei no les hauria pogut contradir i s'hauria fet cristià i, amb ell, la seva gent. El sant rei de França, Lluís, hi anà, a Tunis, amb un gran exèrcit seu; si aquell rei dels sarraïns s'hagués convertit, tota la seva pàtria hauria esdevingut fidel, i així s'hauria recobrat la Terra Santa.²

La història del rei sarraí que es nega a convertir-se perquè no vol abandonar «una creença per una altra» i reclama proves s'ha interpretat sovint com una crítica directa als mètodes apologètics dels dominics. De fet, en aquesta versió del relat hi ha prou detalls per identificar el rei sarraí de Tunis amb el soldà hàfsida Al-Mustànsir, que regnà a Ifriqiya entre 1249 i 1277. Tal com Llull explica al final, Lluís IX de França, en el context de l'anomenada vuitena croada, hi dirigí el seu exèrcit amb la voluntat d'ocupar militarment uns territoris clau per l'avançada cap a Terra Santa, i esperonat potser per la possibilitat que el soldà musulmà es convertís al cristianisme. El religiós que no és capaç de convèncer el sobirà es podria identificar justament amb Ramon Martí, que en efecte, va viatjar a Tunis el 1269 en missió diplomàtica per preparar un escenari propici per a

² Ramon Llull, *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, trad. Pere Llabrés. Barcelona: Proa, 2002, p. 91-92.

l'arribada del rei francès. Segons algunes fonts, Lluís IX hauria desviat la croada cap a Tunis sobretot a causa de les informacions que Martí i altres dominics catalans li haurien fet arribar. En l'exemple, Llull es fa ressò del fracàs final d'aquestes operacions i les atribueix —de forma interessada, és clar— a la manca de formació del clergue i a la seva negativa a demostrar racionalment els dogmes cristians. D'altra banda, el relat també posa en relleu que Llull confia en què la conversió de les elits polítiques i intel·lectuals comportarà necessàriament una conversió en massa de les poblacions dels països musulmans. En el mateix *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, Llull insisteix en què es podria convertir fàcilment els «homes de lletres» perquè «pocs d'ells creuen en Mahora per tal com saben prou que va ser home pecador i que en la seva llei va introduir molts enganys. D'això n'han tingut experiència cristians àrabs (*christiani arabici*), i jo em puc posar entre ells» (p. 81).

Al final dels seus nous anys de formació, Llull segurament ja es devia considerar justament un «cristià aràbic», atès que, tal com assenyalava l'esclau sarraí en la tercera miniatura del *Breviculum*, ja sabia «llegir, entendre i parlar l'àrab» i ja coneixia també els textos religiosos i filosòfics dels musulmans. Ho demostra en les primeres obres que va escriure, la *Lògica del Gatzell* i el *Llibre de contemplació* (1273-1274), perquè encara que només ens hagin pervingut en català i en llatí, segons el testimoni de l'autor mateix van ser redactades d'entrada en àrab. Al llarg de la seva carrera, Llull va preparar versions en àrab d'almenys una dotzena d'obres seves, cosa que demostra la seva voluntat no només de proporcionar materials adequats als missioners perquè fossin capaços de disputar amb els musulmans, sinó també de redactar textos específicament pensats per als sarraïns. La peculiar formació de Llull també va ser clau en la concepció, a partir de 1274 i després de la il·luminació de Randa, de l'Art, el mètode logicodeductiu d'abast general, aplicable a totes les ciències i a tots els àmbits del saber, que havia de garantir sobretot la demostració racional i neutra dels dogmes de la fe cristiana. L'Art era la resposta madura al desig d'escriure «el millor llibre del món contra els errors dels infidels», un instrument que al seu parer superava les mancances dels mètodes dels dominics. Tot i que en les seves primeres obres Ramon Martí havia explorat la via de l'argumentació racional i Tomàs d'Aquino ja havia assenyalat, tal com farà Llull constantment, que no es pot plantejar la disputa amb els musulmans a partir d'autoritats bíbliques i de la tradició cristiana —perquè no les accepten—, sembla que quan Llull va començar a escriure els dominics ja havien assumit que els articles de la fe no es podien provar mitjançant raons necessàries. Probablement és per aquesta raó que Llull, encara que seguís en bona part

les passes dels dominics, va trobar molt més suport per a les seves empreses en els franciscans. En primer lloc, quan el 1276 també va aconseguir que Jaume II de Mallorca financés la fundació d'un *studium* a Miramar, a la serra de Tramuntana, per aprendre les llengües dels infidels, s'hi van establir tretze frares menors.

L'activitat literària, diplomàtica i missionera de Llull a partir de llavors va ser frenètica. Tal com es pot comprovar al mapa de la Imatge 2, Llull es va moure pels grans centres de poder religiós, secular, econòmic i intel·lectual de la cristiandat: es va relacionar amb diversos papes; amb els monarques de França, Mallorca, Aragó i Sicília, a qui va servir; amb els mestres de París, de Montpeller i d'altres ciutats; amb membres del patriciat urbà d'emporis comercials com Gènova, etc. També va aconseguir permisos per predicar a les sinagogues i mesquites dels territoris del rei d'Aragó o als infidels captius de Nàpols; va assistir a diversos capítols generals dels ordes mendicants i, sobretot, al Concili de Viena del Delfinat, el 1311. També va viatjar a Xipre, Armènia Menor, i segurament Jerusalem, però el que més ens interessa ara són les seves expedicions al nord d'Àfrica, dues a Tunis i una a Bugia.

Imatge 2: Els viatges de Ramon Llull.

A finals del s. XIII i principis del XIV, Tunis i Bugia formaven part d'Ifriqiya i eren dominades per la dinastia hàfsida. Els regnes d'Aragó i de Mallorca —recordem que el Regne de Mallorca va ser un estat formalment independent entre 1276 i 1343— tenien molts interessos comercials, econòmics i militars en aquesta regió, i mantingueren relacions diplomàtiques estretes amb els seus sobirans. A la segona meitat del s. XIII les prohibicions eclesiàstiques de comerciar amb els estats no-cristians s'havien relaxat: per exemple, el 1248 els habitants de Mallorca havien rebut un privilegi del papa Innocenci IV segons el qual podien comerciar en temps de pau amb els territoris musulmans. D'altra banda, el 1291 Castella i Aragó s'havien repartit mitjançant un tractat la influència sobre les regions del nord d'Àfrica. En determinats períodes d'aquesta època els estats hàfsides fins i tot pagaven tributs als regnes d'Aragó i Mallorca, i a altres potències cristianes. En qualsevol cas, en les seves estades en aquestes ciutats Llull va aprofitar les dites relacions diplomàtiques i la presència destacada de cristians, també mallorquins i catalans, que disposaven dels seus propis alfòndecs (establiments en què els comerciants es podien allotjar i dipositar les seves mercaderies), de capelles i d'altres serveis. També hi havia milícies cristianes pagades pels sultans, i membres d'ordes com els franciscans, els dominics o els mercedaris, que a banda de subministrar els sagraments i assistir espiritualment els cristians, també tractaven de redimir els captius.

Llull es va embarcar per primera vegada cap a Tunis el 1293. La *Vida* s'atura a explicar amb un cert detall els termes en què Llull planteja la disputa amb els savis musulmans de la ciutat i, sobretot, l'actitud que adopta, atès que interessa especialment demostrar que el mètode que proposa l'Art és adequat i eficaç. Cal tenir present que no devia ser senzill aconseguir els permisos i les complicitats necessàries per poder establir un diàleg serè sense aixecar suspicàcies i reserves, atès que les autoritats musulmanes acceptaven sense problema la presència de comerciants, militars i religiosos cristians en els seus territoris, però en canvi no toleraven que fessin proselitisme. Malgrat això, la *Vida* explica que Llull va convocar «a poc a poc d'un dia a l'altre els més versats en la llei de Mahoma» i entre d'altres coses els va assegurar que «coneixia bé els fonaments de la llei dels cristians en tots els seus articles, i que ell havia vingut a fi que, si després d'oír els fonaments de llur llei, i de sostenir amb ells una disputació sobre aquestes coses, els trobava més vàlids que els arguments dels cristians, es convertiria a llur secta» (VI, § 26). En una altra de les magnífiques miniatures del *Breviculum*, Le Myésier va representar aquest viatge i la disputa amb els «homes de religió» musulmans (Imatge 3). Llull mostra, és clar, una gran confiança en l'Art, però també té molta cura a assenyalar que el seu

mètode permet mantenir un diàleg en condicions d'igualtat, com ja havia mostrat en un dels seus llibres primerencs, el cèlebre *Llibre del gentil i dels tres savis* (1274-1276). L'Art ofereix un espai comú d'entesa, atès que es fonamenta en principis abstractes que tothom pot acceptar.

Imatge 3: Novena miniatura del *Breviculum* (manuscrit St. Peter perg. 92, Badische Landesbibliothek de Karlsruhe, f. 9v).

Aquest aspecte i l'honestedat amb què Llull planteja el debat són essencials en el moment en què les coses es torcen: la *Vida* informa que quan Ramon comença a recollir els seus primers fruits, un membre important de la comunitat el denuncia davant del soldà (Abu Hafs, 1284-1294), l'acusa d'atacar la llei de Mahoma i demana la seva decapitació. Quan pràcticament ha convençut el sobirà, un altre musulmà, «d'esperit prudent i científic», li desaconsella aquesta decisió, atès que per molt que Ramon procuri «defensar la seva llei cristiana, tanmateix predomina en ell una abundant maduresa de bondat i prudència» (VII, § 28). El soldà canvia d'opinió però igualment decreta l'expulsió de Llull de Tunis. La *Vida* encara s'entreté en detalls que demostren el desig de martiri de Ramon i la seva capacitat de suportar perills, infortunis i patiments; malgrat això, Llull es veu obligat a retornar cap a terres cristianes i es queixa per no haver pogut dur a bon terme allò que havia començat.

El viatge a Bugia (1307) encara acabarà pitjor, atès que aquest cop Llull mostra una actitud oposada, frontalment desafiadora, envers els seus interlocutors; és empresonat durant sis mesos i fins i tot està a punt de morir en el viatge de tornada a causa d'un naufragi prop de Pisa. Tot i així, centrem-nos per acabar en la segona estada de Llull a Tunis, entre 1314 i 1315, quan ja tenia més de vuitanta anys. Malgrat que aquest episodi queda fora del relat de la *Vida*, dictada el 1311, tot sembla indicar que el darrer viatge de Ramon al nord d'Àfrica respon en bona part als interessos de Jaume II d'Aragó, un rei amb qui Llull havia mantingut bones relacions des de 1299 i del qual rebia una pensió vitalícia des de 1305. En aquest moment, els vincles entre Tunis i els regnes aragonesos són especialment bons, atès que el regne musulmà paga tributs a Sicília i a Aragó, i signa un tractat amb Sanç I de Mallorca el 1312. D'altra banda, el soldà Abu Yahya Zakariya Al-Lihyani, que havia assolit el poder el 1311 en bona part gràcies al suport militar sicilià i català, havia comunicat per carta a Jaume II d'Aragó i a Frederic II de Sicília la seva disposició a convertir-se al cristianisme. Així doncs, es tractava d'un escenari òptim per a l'acció d'un missioner com Llull i d'una oportunitat política d'or per refermar i ampliar el domini dels monarques de la dinastia catalanoaragonesa a Ifriqiya. Coneixedor, segurament a través d'Arnau de Vilanova, que Frederic II, germà de Jaume II, estava impulsant una reforma a Sicília que, entre d'altres coses, preveia l'ensenyament de llengües orientals i la promoció de les missions en terres de sarraïns, Llull va dedicar unes quantes obres a aquest monarca i va passar dos anys al seu regne (1313-1314). De fet, una mica abans ja havia escrit un opuscle, el *Liber de participatione christianorum et saracenorum* (Mallorca, 1312), dedicat tant al soldà de Tunis com a Frederic II, en què

proposava que s'establissin intercanvis entre Sicília i Tunis gràcies als quals savis cristians i musulmans discutissin sobre la veritat dels seus credos respectius. La intenció darrera d'aquesta operació és la que guia sempre Llull: assolir un acord sobre la fe veritable que garanteixi la pau i la unitat universals, i eviti que «els cristians vagin a destruir els sarraïns, i els sarraïns als cristians».

Una vegada més, no consta que després de la seva estada a Sicília Llull aconseguís gran cosa. En el *Liber de civitate mundi* (1314), l'últim que escriu a Messina, Ramon anuncia que està cansat d'anar per les cúries de reis i papes sense que li facin cas —més aviat diu que l'escarneixen i el menyspreen—, i que es proposa tornar a viure amb els sarraïns. Llull va arribar a Tunis a la tardor de 1314, atès que conservem tres lletres del rei Jaume II, datades el 4 i el 5 de novembre, en què recomana el seu súbdit al soldà de Tunis i a Joan Gil, torsimany del sobirà. A continuació també escriu a Llull per fer-li saber que ha tramès aquestes cartes. El monarca català s'adreça d'aquesta manera al soldà:

Rei, fem-vos saber que havem entès que en Ramon Llull, natural nostre, és en la vostra ciutat de Tunis, en la qual li plau habitar e estar. On, rei, com Nós conegam lo dit Ramon, que és hom bo e savi e de bona vida, e el qual Nós amam, pregam-vos que vullats e us plàcia que el dit Ramon, per honor de Nós, hajats e tingats recomanat en la vostra gràcia. E açò vos agrairem molt.³

També ens ha pervingut correspondència de Jaume II relacionada amb la petició de Llull que li enviessin fra Simó de Puigcerdà, un franciscà que havia estat deixeble seu i que necessitava per traduir del romanç al llatí quinze obres que acabava d'escriure. Gràcies a aquests documents tenim constància que Llull també va disputar en aquesta ocasió amb els savis musulmans. Actualment només conservem set textos datats a Tunis el 1315. És probable que Llull n'acabés escrivint més dels quinze esmentats, atès que la carta en què el monarca menciona aquesta xifra és de l'octubre i els darrers llibres coneguts són del desembre. Una de les obres que Simó de Puigcerdà segurament va traduir al llatí fou l'*Ars consilii*, en el colofó de la qual, del juliol, s'informa que ha estat escrita primer en àrab, després en romanç i que, posteriorment, s'ha fet traduir al llatí. Si bé no es conserva cap versió que no sigui en llatí, és molt probable que Ramon seguís el

³ Jocelyn N. Hillgarth, *Diplomatari lul·lià: documents relatius a Ramon Llull i a la seva família*, trad. L. Cifuentes, Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 91.

mateix procediment en tots els altres opuscles escrits a Tunis. Cal assenyalar, a més, que Llull els dedica tots al *qadi* de la ciutat, a qui també tracta d'*episcopus*.

Aquestes són les darreres notícies que tenim de Ramon Llull. No sabem amb exactitud si el «christianus arabicus» que va passar els seus darrers mesos disputant i escrivint a Tunis hi va acabar morint o si va poder tornar abans a la seva Mallorca natal. Tampoc no sabem si la seva darrera experiència en terra de sarraïns el va deixar més satisfet que les anteriors o si ja preparava altres possibles projectes. Tanmateix, després d'anys d'una intensíssima activitat política i d'una certa agror per les decepcions acumulades, potser Llull hi trobà una certa pau, sobretot tenint en compte la conjuntura favorable, i es va poder dedicar amb calma i sense els perills que l'havien amenaçat en èpoques anteriors a dur a terme la tasca per la qual s'havia preparat durant tota la seva vida, per la qual havia esdevingut un «christianus arabicus». És a dir, un cristià que havia après a parlar la llengua dels musulmans i dels seus textos sagrats, que s'havia apropiat a la seva cultura i havia tractat d'entendre les seves creences, per tal de poder idear un llenguatge comú, un espai de trobada que facilités el diàleg i la resolució dels conflictes i les divergències que dividien la humanitat.

Alguns recursos bibliogràfics:

Qui és Ramon Llull, Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), <<https://quisestlullus.narpan.net/ca>> [consulta: 09/05/2021].

Breviculum – XII miniatures, <<https://lullianarts.narpan.net/miniatures/index.HTM>> [consulta: 09/05/2021].

Raimundus, christianus arabicus: Ramon Llull i l'encontre entre cultures, Barcelona: Institut Europeu de la Mediterrània, 2007.

RUIZ SIMON, Josep Maria (2018), «[L'Art de Llull i les polítiques de conversió de les elits musulmanes](#)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 55, p. 255-271.

SARI, Simone (en premsa), «“Saracenus non considerat nomen Dei ita altum, sicut christianus”»: Arabic in Lull’s Linguistic politics and God’s (co)essential attributes», *Dialogue in the Dungeon. The Disputatio Raimundi Christiani et Homeri Saraceni*, Turnhout, Brepols (Subsidia Lulliana, 7).